

**O'QUVCHILARNING KRITIK FIKRLASH KOMPETENSIYASINI
RIVOJLANTIRISHDA BAHOLASHGA INTEGRATSIYALASHGAN
YONDASHUVNING SAMARADORLIGI**

Tursunaliyev Shaxzod Sherali o'g'li

Termiz davlat pedagogika institute mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Maqolada o'quvchilarning kritik fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishda baholashga integratsiyalashgan yondashuvning mazmuni, tuzilishi va amaliy samaradorligi tahlil qilinadi. Baholashni faqat yakuniy natijani qayd etuvchi vosita sifatida emas, balki o'quv jarayonining ichki tarkibiy qismi sifatida tashkil etish zarurligi asoslab beriladi. Diagnostik, joriy, formatif, o'zaro va summativ baholashning yagona tizimda qo'llanishi o'quvchilarda dalillash, taqqoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarish va o'z fikrini qayta ko'rib chiqish kabi amaliy ko'nikmalarni kuchaytirishi ko'rsatiladi. Muammoli topshiriqlar, mezonli baholash, refleksiv savollar hamda fikrni asoslashga yo'naltirilgan vazifalar kritik fikrlashni rivojlantirishning muhim didaktik omillari sifatida talqin etiladi. Shuningdek, integratsiyalashgan yondashuv samaradorligini ta'minlaydigan pedagogik shartlar va metodik tavsiyalar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: *kritik fikrlash, kompetensiya, baholash, integratsiyalashgan yondashuv, formatif baholash, summativ baholash, mezonli baholash, refleksiya, muammoli topshiriq, tahliliy fikr, dalillash, o'zaro baholash*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchining tayyor ma'lumotni eslab qolishi emas, balki axborotni saralashi, ishonchliligini tekshirishi, qarama-qarshi nuqtai nazarlarni solishtirishi va mustaqil xulosa chiqarishi tobora muhim natija sifatida qaralmoqda. Shu jihatdan kritik fikrlash kompetensiyasi umumta'lim mazmunining markaziy ko'rsatkichlaridan biriga aylanmoqda. Mazkur kompetensiya shunchaki fikr bildirish emas, balki fikrni dalil bilan asoslash, hodisa va tushunchalarning sabab-oqibat bog'lanishini ko'rish, xatoni aniqlash, o'z hukmini qayta ko'rib chiqish hamda qaror qabul qilish mas'uliyatini o'z zimmasiga olishni nazarda tutadi. Pedagogik tadqiqotlarda kritik fikrlashni shakllantirish muammosi mustaqil didaktik yo'nalish sifatida talqin qilingan bo'lib, unda mazkur jarayonning mantiqiy, psixologik va metodik asoslari ochib berilgan [4]. Biroq maktab amaliyotida ko'p hollarda ta'lim mazmuni bilan baholash mezonlari orasida uzilish kuzatiladi. O'qitish jarayonida tahlil, taqqoslash va muammoli vaziyatlardan foydalanilsa-da, baholash bosqichida o'quvchi ko'proq tayyor javobni qayta aytish orqali tekshiriladi. Natijada kritik fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan didaktik niyat bilan real baholash amaliyoti o'rtasida tafovut paydo bo'ladi.

Baholashga integratsiyalashgan yondashuv aynan shu tafovutni bartaraf etishga xizmat qiladi. Uning mohiyati baholashni dars oxiridagi alohida nazorat jarayoni sifatida emas, balki maqsad, mazmun, metod va natijani bog'lovchi uzluksiz mexanizm sifatida tashkil etishdan iborat. S. Brookhart yuqori darajadagi fikrlashni baholash uchun savol va topshiriqlar o'quvchidan eslab qolishni emas, balki tahlil, umumlashtirish, hukm chiqarish va asoslashni talab etishi kerakligini ta'kidlaydi [1]. P. Black va D. Wiliam esa baholashning o'qitish jarayoniga singdirilgan shakllari o'quv yutuqlarini oshirish bilan birga, o'quvchining tafakkur faoliyatini ham faollashtirishini ko'rsatadi [2]. Demak, kritik fikrlash kompetensiyasining rivoji uchun baholash alohida jarayon emas, o'rganishning ichki mexanizmi bo'lib xizmat qilishi zarur. Mazkur maqolada ana shu yondashuvning mohiyati, tarkibiy unsurlari, samaradorlik ko'rsatkichlari va amaliy ahamiyati yoritiladi.

ASOSIY QISM

Baholashga integratsiyalashgan yondashuvning birinchi muhim belgisi uning ko'p komponentli tuzilishidadir. Mazkur yondashuvda diagnostik baholash o'quvchining boshlang'ich tayyorgarligini, mavjud tasavvurlarini va tipik xatolarini aniqlaydi. Joriy va formatif baholash fikrlashning qanday shakllanayotganini ko'rsatadi, summativ baholash esa yakuniy natijani umumlashtiradi. Bunga o'z-o'zini baholash, o'zaro baholash, portfolioga tayangan monitoring, refleksiv yozuvlar va mezonli kuzatuv ham qo'shilganda baholash o'quv faoliyatining har bir bosqichi bilan bog'lanadi. I. V. Mushtavinskaya kritik fikrlashni rivojlantirish texnologiyasida savol berish, taxmin ilgari surish, dalillarni saralash va xulosani qayta tekshirish kabi faoliyatlar muntazam tashkil etilgandagina o'quvchi tafakkurida barqaror o'zgarish yuz berishini ko'rsatadi [3]. Shuning uchun baholash topshirig'i faqat javobni tekshirish emas, balki fikr yuritish jarayonini ko'rinadigan holga keltirishi kerak. Masalan, o'quvchidan birgina to'g'ri variantni topish emas, nega aynan shu variantni tanlaganini izohlash, qarama-qarshi fikrni baholash, dalillar ichidan eng ishonchlisini tanlash yoki keltirilgan xulosadagi mantiqiy nuqsonni aniqlash talab qilinsa, baholash kritik fikrlashni shakllantiruvchi vositaga aylanadi.

Mazkur yondashuvning ikkinchi belgisi baholash mezonlarining aniq va shaffof bo'lishidir. O'quvchi nimaga ko'ra baholanayotganini tushunmasa, u baholash natijasidan rivojlantiruvchi resurs sifatida foydalana olmaydi. Shuning uchun kritik fikrlash kompetensiyasini baholashda mezonlar faqat mazmunni bilish bilan cheklanmasligi, balki muammoni tushunish, dalil tanlash, fikrni mantiqiy tuzish, xulosaning asoslanganligi, alternativ qarashlarni hisobga olish va refleksiya darajasini ham qamrab olishi lozim. Mironenko, Tixonova va Sirotina umumta'lim maktabi o'quvchilarida kritik fikrlash shakllanganligini baholashda mazkur kompetensiyaning tarkibiy qismlarini alohida ko'rsatkichlar asosida aniqlash zarurligini ta'kidlaydi [5]. Bu yerda baholash natijasi bir martalik ball emas, balki o'quvchining fikrlash sifatiga oid diagnostik portret vazifasini bajaradi. Integratsiyalashgan yondashuv shuni ko'rsatadiki, o'quvchi qaysi bosqichda qiyalayotganini bilsa, u o'z strategiyasini tuzatishga harakat qiladi. O'qituvchi esa umumiy

baho qo'yish bilan cheklanmay, aynan qaysi aqliy amallarni kuchaytirish zarurligini ko'ra oladi.

Baholashga integratsiyalashgan yondashuv samaradorligining uchinchi omili topshiriqlarning autentik va muammoli xarakter kasb etishidadir. Kritik fikrlash ko'pincha tayyor algoritm bo'lmagan, bir nechta yechimga ega bo'lgan, manbalarni taqqoslashni talab qiladigan vaziyatlarda namoyon bo'ladi. Shu bois mazkur kompetensiyani rivojlantirishda testning yopiq shakllari bilan cheklanib qolish yetarli emas. Ishonchsiz axborotni aniqlash, fakt va fikrni farqlash, matndagi yashirin mantiqni topish, jadval yoki grafik asosida hukm chiqarish, kichik loyiha natijalarini himoya qilish, bahsli savol bo'yicha dalillangan es se yozish kabi topshiriqlar ancha samarali hisoblanadi. R. J. Shavelson va hammualliflar kritik fikrlashni baholashda real vaziyatga yaqinlashtirilgan performance assessment usullarining afzalligini ko'rsatib, o'quvchi faolligini murakkab fikrlash amallari orqali aniqlash lozimligini qayd etadi [7]. Bu fikr maktab amaliyoti uchun ham dolzarb. Chunki o'quvchi darsda ma'lumotni takrorlashi mumkin, biroq notanish vaziyatda dalillash va tanlov qilishga qiynaladi. Integratsiyalashgan baholash ana shu yashirin tafovutni ochib beradi va haqiqiy kompetensiyani namoyon etadi.

Mazkur yondashuvning to'rtinchi ustuni reflektiv aloqa va tezkor teskari bog'lanishdir. O'quvchi o'z javobining kuchli va zaif tomonlarini tushunmasa, baholash faqat nazorat funksiyasida qolib ketadi. Aksincha, sifatli teskari bog'lanish berilganda baholash rivojlantiruvchi xususiyat kasb etadi. Bunda o'qituvchi xatoni shunchaki belgilab qo'ymaydi, balki o'quvchini o'z fikri ustida qayta ishlashga undaydi. Masalan, dalil yetishmayotgan joyni, umumlashtirishdagi shoshma-shosharlikni, bir tomonlama hukmni yoki noto'g'ri sabab-oqibat bog'lanishini ko'rsatish orqali o'quvchining qayta fikrlashi rag'batlantiriladi. Black va Wiliam ta'kidlaganidek, samarali baholash o'quvchini keyingi bosqichga olib chiquvchi axborotni berishi kerak [2]. Bu qoida kritik fikrlashni rivojlantirishda yanada muhim, chunki mazkur kompetensiya tayyor namunani ko'chirish bilan emas, o'z fikrini tekshirish va takomillashtirish jarayonida shakllanadi. Shuning uchun integratsiyalashgan yondashuvda baholash varaqalari, rubrikalar, refleksiya kundaliklari, juftlikda tahlil qilish va og'zaki izoh berish usullari bir-biri bilan uyg'un qo'llanishi maqsadga muvofiqdir.

Baholashga integratsiyalashgan yondashuvning samaradorligi dars va darsdan tashqari faoliyatning uzviyligida ham namoyon bo'ladi. Agar kritik fikrlash faqat alohida mavzu yoki bir-ikki topshiriq doirasida rivojlantirilsa, u barqaror kompetensiyaga aylanmaydi. E. V. Tamme tadqiqotida urinish faqat dars bilan cheklanmay, uroq va darsdan tashqari faoliyat integratsiyasi asosida tashkil etilganida kritik fikrlashni shakllantirish samaraliroq natija berishi asoslangan [6]. Maktab amaliyotida bu yondashuvni fan to'garaklari, loyiha ishlari, munozara klublari, kichik tadqiqotlar va media-matn tahlillari bilan boyitish mumkin. Muhimi, bunday faoliyatlarning barchasida bir xil mezonlarga tayanuvchi baholash tizimi ishlashi kerak. Aks holda darsdagi talab bilan darsdan tashqari faoliyatdagi talablarda farq yuzaga keladi. Integratsiyalashgan yondashuv esa o'quvchiga har qanday o'quv vaziyatida bir xil fikrlash madaniyatini qo'llashni o'rgatadi.